

Kur'an'ın İnsanlararası İletişim Ve İlişkilere Verdiği Değer

Fikret Karaman*

Özet: Kur'an'da belirtildiği üzere Allah varlıkların isimlerini önce Hz. Âdem'e öğretmiş ve bu amaçla ona sahifelerden oluşan bir kitap indirmiştir. Benzeri kitaplar daha sonraki peygamberlere de gönderilmiştir. Bu itibarla ilk bilgi iletişimi Allah ile O'nun elçileri arasında gerçekleşmiştir. Çünkü ilahi dinlerin mensupları bu kitapların Allah tarafından gönderildiğini kabul etmişlerdir. Bir bakıma toplumun bugün sahip olduğu ilim ve medeniyetin temeli ilahi kitaplara ve onları ümmetlerine ulaştıran peygamberlere dayanmaktadır. Zira peygamberler doğru ve güvenilir kimselerdir. Hz. Muhammed (sav)'e nazil olan Kur'an ilahi ve evrensel bir kitaptır. O, insana özel bir değer vermiştir. Evrenin ve içindekilerin onun emrine verildiğini bildirmiştir. Bu durumda insan sorumluluğu gereği önce Allah ile sonra gönderdiği ilahi mesajlarla iletişim ve ilişkilerini düzenlemek durumundadır. Buradan alacağı güç ve ilham ile çevresiyle daha kolay iletişim sağlayacaktır. İletişim dilinde barış ve huzura ulaşmak için gerekli ön adımların samimiyet, sevgi, saygı ve iyi niyet gibi ilkelerden oluştuğu göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Peygamber, Kitap, iletişim, İlişki, İnsan, Evren, Çevre

Abstract: The Value Given To The Quran Interpersonal Communication And Relationships - God (Allah) taught the name of presences Prophet Adam first. For this purpose he had given a book of scriptures. Books had also been sent to the later prophets. The richest knowledge communication primarily occurred between God and his sacred prophets. Because members of the monotheistic religions accepted that these books sent by God. In a way, the knowledge and civilization that society has today ground on holy scriptures and prophets who conveyed scriptures to their ummah. Because prophets were honest and trustworthy people. Qur'an, which was revealed to Prophet Mohammad is a divine and universal book. It gave a special value to people. It is stated that the universe and its contents was given to his command. In this case, people must be in contact with God firstly, then must be in contact with the divine messages God sent, because of human responsibility. The power an inspiration taken from here will provide easy communication to people. In order to achieve peace and comfort in communicative language it is should not be ignored that the principles of good faith is consist of sincerity, love and respect as the necessary preliminary steps.

Keywords: The Qur'an, Prophet, scripture, communication, human, universe, environment

Giriş

İnsanlık tarihinde ilk iletişim ve bilgi, vahiy şeklinde Hz. Âdem (as) aracılığı ile insanlara ulaştırılmıştır. Bu bilgi akışı daha sonra gelen peygamberler ve ilahi kitaplarla desteklenmiş son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e kadar devam etmiştir. Şüphesiz ki bütün peygamberler Allah tarafından seçilmiş sadık ve emin kimselerdir. Onların gönderilmelerindeki asıl hikmet, insanlarla iletişim kurarak kendi ümmetlerini doğru yola iletmektir. Yüce Allah'ın çok az insana uygun gördüğü nübüvvet makamı vehbidir, çalışarak bu dereceye ulaşmak mümkün değildir. Allah insanlardan ancak dilediğini peygamber olarak seçmiş¹ ve toplumun konuştuğu dil ile göndermiştir. Bu husus Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: “ (Allah'ın emirlerini) onlara iyice anlatsın diye her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”² Dolayısıyla onlara kitapları da konuştukları dilde indirilmiştir. Örneğin Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat ve Hz. İsa'ya indirilen İncil İbranice nazil olmuştur. Hz. Peygambere verilen Kur'an da şu ayetlerden anlaşıldığı üzere Arapça olarak gönderilmiştir. “Ve biz onu Arapça bir hüküm(hikmetli bir söz) olarak indirdik.”³ “Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”⁴ Görüldüğü üzere peygamberlerin ve kitapların toplumun konuştuğu dilden gönderilmiş olmaları iletişim ve ilişkilerin tesisi açısından önemli bir kolaylık olarak değerlendirilmelidir. Bu uygulama insanın doğasına da uygun düşmektedir.

Araştırmamızın amacı Kur'an'ın insana yüklediği sorumluluğu çevresiyle paylaşmak için birey ve toplum ilişkilerini canlı tutmak, sürekliliğini sağlamak ve ilkelerini irdelemektir. Makalemizde iletişim kavramı da bazen kullanılmıştır. Bu kavram, daha çok bireyin kendisi, ailesi, çevresi ve uluslararası ilişkilerde yararlanması gereken bir yöntem anlamında değerlendirilmiştir. Toplumların geçmişe oranla günümüzde daha geniş imkânlarla sahip olmalarına rağmen kendi aralarında yeterince iletişim, ilişki ve sorumluluk paylaşımını yaptıkları söylenemez. Buna karşılık kitlelerde yalnızlık, durgunluk, stres, gerginlik, şiddet, korku ve karamsarlık gibi olumsuz gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Hal böyle olunca karşılıklı iyi niyet, güven ve samimi ilişkiler her geçen gün azalmaktadır. Bu nedenle biz, Kur'an-ı Kerim'in insanlar arası iletişim ve ilişkilere verdiği değer üzerinde yo-

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dekanı ve Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, fkaraman23@yahoo.com

¹ En'âm, 6/124.

² İbrahim, 13/4.

³ Ra'd, 13/ 37.

⁴ Yusuf, 12/2.

ğunlaşmak istiyoruz. Kur'an'ın emirlerini insanlara ileten ve onlarla ilişkileri geliştirenler şüphesiz ki peygamberlerdir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerimin vahyi ışığında, Hz. Muhammed (sav)'in örnek davranışları, çevre ile kurduğu ilişkiler ve kullandığı din dili önem arz etmektedir. Konu ile ilgili kelimeler, tefsir, hadis gibi klasik kaynaklar ile bütün peygamberlerin kendi ümmetleriyle kurdukları ilişkilerle ilgili yeterince kaynak, bilgi ve birikim bulunmaktadır.

1-İlk Bilgi Veya İletişim

Kur'an, evren hakkında ilk keşif sayılabilecek *bilginin* Allah tarafından Hz. Âdem (a.s)' e verildiğini şöyle açıklamıştır: “Allah Âdem’e bütün isimleri, (eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını) öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: “Eğer siz sözlünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”⁵ Bu ayetten anlaşıldığına göre; Allah eşyanın mahiyetini, özelliklerini, kanunlarını ve sanat aletlerini Hz. Âdem’e bildirmiştir. Örneğin yazmak için kalemi, dikmek için iğneyi ilham vasıtasıyla ona öğretmiştir.⁶ Öğretilen bu isimler sayesinde Hz. Âdem (as) aracılığı ile insan ve diğer varlıklar hakkında bilgi, iletişim ve ilişkiler gündeme gelmiştir.

Nitekim tabiiinden Sûddî'nin (ö.744) İbn-i Abbas'tan naklettiğine göre; “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti” ayetiyle işaret edilmek istenen husus; insan ve diğer canlı varlıkların isimlerini ona bildirmiş olmasıdır. Örneğin; şu ağaç, şu dağ, şu ova, şu deve, şu at, şu kuş denilerek isimler tek tek öğretilmiştir. Aynı konuyu Dahhak (ö.723) biraz farklı olarak yine İbn-i Abbas'tan rivayet ederek şöyle demiştir: “Bu ayetle kastedilen husus, insanların birbirleriyle anlaşip tanışmalarına vasıta olan hayvan, gök, yer, kara, deniz ve ova gibi isimlerin Hz. Âdem (a.s)'e öğretilmiş olmasıdır. Öğretilen isimlerden maksadın, Allah'ın yarattığı bütün olayların cinsleri hatta konuşulan bütün dillerin kelimeleridir.”⁷ Buna İbranice, Arapça, Farsça ve Rumca gibi diller örnek gösterilebilir. Zamanla bazı kavimler yok olmuş yerlerini başka toplumlar almıştır. Bu nedenle kimi toplum ve dönemlerde konuşulan diller unutulmuş yerine yeni diller yerleşmiştir.

2- Bilgi, Vahiyle Başlamıştır

Allah emir ve yasaklarını peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirmiş ve sorumlu tutmuştur. Bu bilginin kaynağı olan ilahi mesaj ancak vahiyle gerçekleşmiştir. Çünkü vahiy, “Allah'ın dilediği şekilde peygamberlere ulaştırdığı söz

⁵ Bakara, 2/31.

⁶ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hülasatü'l Beyan Fi Tefsir'il Kur'ân*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1966, 1/93.

⁷ er-Râzi, *Tefsirü'l Kebir*, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II /162.

ve kelâmdır.”⁸ Bu itibarla vahyin aslı bir şeyi süratle işaret etmek, fısıldamak ve konuşmaktır. Nitekim şu ayetlerden de açıklandığı üzere Allah insanlara bir şeyi bildirmek istediğinde vahiy yoluyla ve perde arkasında bir elçi aracılığı ile duyurmuştur: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir hâkimdir. İşte böylece sana da Kur’an’ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erdirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yol göstermekteisin.”⁹ Ayet mealinden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (sav) kendisine gelen vahiyle, doğru yola davet eden bir rehberdir. Allah bazen veli kullarına da doğrudan veya melekler aracılığı ile bilgiler ulaştırmıştır. Bunlar için vahiy kelimesi kullanılmakla beraber yaygın olarak “ilham” terimi kullanılmıştır. Şu var ki ilhamın bilgi değeri sübjektiftir. Peygambere gelen vahye aykırı olmamak şartıyla kime gelmişse onun için geçerli olup bir dayanak hükmündedir.¹⁰

Kur’an’ın haber verdiği üzere vahiy mahsulü olan bilgiler, Cebrail vasıtasıyla peygamberlere ulaştırılmıştır. Ancak Allah bazen aracı olmaksızın¹¹ başka varlıkları da çeşitli bilgi ve becerilerle programlamış, bu bilgi ve eylem biçimini onların tabiatlarının bir parçası ve temel özelliği kılmıştır. Bu konuya şu ayetle işaret edilmiştir: “Ve Rabbin bal arısına şöyle ilham etti”¹² Bazen de şu hadiste görüldüğü gibi bilgiler rüya yoluyla bildirilmiştir: “Vahiy kesildi, sona erdi. Geriye sadece güzel haberler, müjdelere (mübeşşirat) kaldı. Bu da doğru bilgiye işaret eden rüyadır. Bunu mümin görür veya ona gösterilir.”¹³ Burada geçen vahiy ilham manasındaki vahiydir. Ancak Hz. Peygamberin gördüğü rüyalar diğer insanların rüyaları gibi değildir. Çünkü insanların rüyaları delil olarak kabul edilmemiştir. Fakat Resulullah’ın vahiy mahiyetinde gördüğü rüyalar, sabah aydınlığı gibi doğru çıkmıştır.¹⁴ Buna göre vahiy, “Yüce Yaratıcının genel olarak varlıkları, dilediği özelliklere ve hareket tarzlarına göre programlaması, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilahi emir, yasak ve haberlerin tamamını vasıtalı veya vasıtasız bir şekilde gizli ve süratli bir yolla peygamberlere iletmesidir.”¹⁵

⁸ Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, 1/12.

⁹ Şûra, 42/51-52.

¹⁰ Hayrettin Karaman, vd. a.g.e, 1/ 12.

¹¹ Meryem, 19/12, Kasas, 28/ 46, Tâhâ, 20/12.

¹² Nahl,16/68.

¹³ Buhari, Ta’bir, 20.

¹⁴ Buhari, Bed’ü’l vahiy, 3.

¹⁵ Hayrettin Karaman vd, a.g.e, 1/14.

Bugün vahiye dayalı haberlerin içeriğini kavrayabilmek için bilgisayar teknik ve imkânları üzerinden şöyle bir örnek verilebilir. Bilgisayar tuşlarına basarak harfleri yazdığımızda, ekranda belli bir harf şekli görülür. Hâlbuki içerideki disk, yazılan ve işaretlenen belli bir harf şekli değildir. Yeniden yazmadan birçok harf şekline dönüştürülebilir işaretler ve kodlardır. Dillere çevirme yapmak üzere programlanmış bilgisayarda da durum aynıdır. Yazan belli bir dilde yazdığı halde diske kaydedilen şey, o belli dilin kelimeleri değil, o kelimelerin ve harf dizilerinin kodlarıdır. Bu nedenledir ki yazan Türkçe yazdığı halde bilgisayara “Bunu Fransızcaya çevir” komutu verildiğinde aynı kodlar ekrana Fransızca olarak yansımaktadır. Vahiy ve ilahi kelamı da aralarında mahiyet farkı bulunmakla beraber konuyu zihinlere yaklaştırabilmek için harf ve ses olmayan bilgisayar kodlarına benzetebiliriz. Bu kodlar, Allah'ın yaratmasıyla meleklerde ve peygamberde belli beşeri harf ve kelimelere dönüşmektedir.¹⁶

3-Kur'an Ve Muhatabı

Kur'an Hz. Peygamber (sav)'e nazil olmakla beraber muhatabı bütün insanlardır. Yüce Allah kullarına “*Ey beni âdem*¹⁷, *Ey insanlar*¹⁸, *Ey iman edenler*”¹⁹ gibi ifadelerle hitap ederek onları onura etmiştir. Ayrıca bu tür ayetlerin devamında, onları dünya ve ahiret nimetleriyle müjdelemiştir. Kendisine olan inancı, kulluk bilincini inkâr ve ihmal edenleri de “*Ey kâfirler veya inkâr edenler*²⁰” gibi ikaz ve kınama gibi ifadelerle uyarmıştır. Böylece insan hem iyiliği işlemek hem kötülüklerden uzaklaştırılmak üzere içinde yaşadığımız âlemin yegâne sorumlusu olarak seçilmiştir. Ancak Allah'ın muradı daima onun hayır ve iyiliğinden yana olmuştur. Hatta onu doğru çizgi üzerinde tutmak, işini kolaylaştırmak için yapısına özel bir değer vermiş ve en güzel şekilde yaratmıştır.²¹ Kendi ruhundan ona üflemiştir.²² Çünkü temelde insan neslinin ilk atası olan Hz. Âdem (as)'e meleklerin secde etmesi istenerek onun değerli bir varlık olduğuna dikkat çekilmiştir. Şüphesiz ki onun bu üstün cephesi yanında bir de topraktan yaratılan beşeri yönü vardır. İşte insandaki bu ikilik onun ahlaki bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğu şu ayette açıklanmıştır: “ (Allah) ona (nefsel/insana), fücürünü ve takvasını

¹⁶ Hayrettin Karaman, a.g.e 1/ 17.

¹⁷ A'raf, 7/26-27, 31,35.

¹⁸ El-İnfîtâr, 82/6, el-İnşikâk, 84/6.

¹⁹ Bakara, 2/104, 153, 254, 267.

²⁰ Tahrim, 66/7, el- Kâfirun, 109/1.

²¹ Et-Tin, 95/4.

²² Hicr, 15 /29.

ilham etti."²³ Buna göre, insana iyiliği veya kötülüğü tercih etme kabiliyeti birlikte verilmiştir. Bu özellik ona, sınavı başarma ve özgür karar verme fırsatını da kapsamaktadır. Tam da bu değerlendirmeden sonra onun alacağı tavır ve hareket tarzına yine Kur'an'da şöyle dikkat çekilmiştir: " *Nefsini yücelten kurtuluşa ermiş, onu alçaltan da perişan olmuştur.*"²⁴

Kur'an, ilahi mesajı telkin ve iletişimde bireyi muhatap almakla beraber onların birlikte yaşamalarını önermiştir. Karşılıklı görev, sorumluluk ve davranışlarına dikkat çekmiştir. Çünkü inançlar, bilgiler, düşünceler, kültürler ancak toplumsal ilişkilerle hayatta kalır ve gelişir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim tanışmak, karşılıklı ilişkileri geliştirmek ve güvene dayalı antlaşmalar yapmak amacıyla insanların yaratılış hikmetini şöyle açıklamıştır: "*Ey insanlar doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için kavimlere, kabilelere ayırdık. Muhakkak Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.*"²⁵ Görüldüğü üzere bu ayet insanların bir aile gibi yaratıldığını hatırlatmaktadır. Bu yaratılma sonucunda insan neslinin bir erkek ve bir kadından çoğalarak yeryüzüne yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle insanlar arasında bir farklılık yoktur. Onların yaratılmaları, kabilelere ve milletlere ayrılmalarının hikmeti, birbirleriyle tanışmak, ilişkileri geliştirmek ve dostluklar kurmaktır. Bu hususta insanların yaratılıştaki eşitlikleri vurgulanmış, aralarındaki üstünlük ve faziletin ise soyda, cinste, renkte, ırkta, malda değil takvada ve üstün ahlakta olduğu açıklanmıştır. Bütün insanların aslı birdir. Bir erkek ve kadın olan Hz. Âdem ve Havva'dan yaratılmışlardır. Onların da aslı topraktır. Dünyada var olan bütün ırklar, aynı anne ve babadan gelen bu büyük ağacın farklı dallarıdır. Bu yaratılış dizisinin özünde, birinin diğerine karşı üstünlüğü yoktur. Dün ve bugün, bilimsel gerçeklerden yoksun iddialarla gündemde tutulmaya çalışılan bir alt ve üst tabaka da yoktur. Çünkü her şeyin yaratıcısı, bir olan Allah'tır. Görüldüğü üzere yaratılıştan gelen farklılıklar, bir soyun ya da bir ırkın diğer bir ırka üstünlük kurmasına izin vermemiştir. Aksine Allah'ın insanı topluluklar, milletler, soylar ve kabileler şeklinde yaratmasının hikmeti, tanışma, yardımlaşma, dostluklar ve akrabalıklar kurmalarını içindir. Aralarındaki üstünlük, sadece Allah katında kabul gören takva, ahlak ve fazilete dayanmaktadır.

A- HZ. PEYGAMBER (SAV) VE ÇEVRESİYLE İLİŞKİLER

1-Mekke Dönemi

²³ Şems, 91/ 10.

²⁴ Şems, 91/ 9.

²⁵ Hucurat, 49/13.

Hız. Peygamber (sav) hem nübüvvet öncesinde hem vahyin en yoğun nazil olduğu dönemde Mekke'li müşrik komşularla iç içe yaşamıştır. Onlarla her türlü iş, bilgi iletişimi, komşuluk ilişkileri, mali alış veriş ve görüşmeleri sürdürmüştür. Şüphesiz ki Kur'an'ın, şirk ve küfür kültürünün hâkim olduğu böyle bir toplumda nazil olmasının ayrı bir anlamı vardır. Hız. Peygamber (sav)'in, nübüvvet öncesi 40, nübüvvet sonrasında da 13 yıl olmak üzere toplam 53 yıllık hayatı aynı toplum içinde geçmiştir. Bu itibarla Resulullah (sav) aynı süre içinde birlikte yaşadığı Mekke halkı ile komşuluk ilişkileri başta olmak üzere hakka, hukuka dayalı sorumluluklarını yerine getirmiş ve örnek uygulamalarıyla herkesin güvenini kazanmıştır. Öyle ki Mekkeliler kıymetli eşyalarını birbirlerine değil, ona emanet etmeyi tercih etmişlerdir. Kendi aralarında tartışma ve anlaşmazlık çıktığında da sulh için yine onun hakemliğine başvurmuşlardır. Zira Resulullahın asıl hedefi, bütün ilahi kitapların ve peygamberlerin ortak arzusu olan *"tevhid inancını"* toplumda yerleştirmek ve insanları şirkten, küfürden uzaklaştırmaktır. Bu nedenle Hız. Peygamber (sav) faaliyetlerine akraba ve kapı komşularından başlamıştır. Bu görev yürütülürken hiç kimseye karşı nefret, şiddet, zor kullanılmamıştır. Kimsenin hak ve onuru da rencide edilmemiştir. Nitekim şu ayet mealden anlaşıldığı üzere o daima ilişkilerini canlı tutmuş, güzel ve etkili bir dil kullanmayı tercih etmiştir: *"Onlar Allah'ın, kalplerindeki bildiği kimselerdir. Onlara aldırma. Kendilerine öğüt ver ve onlara kendileri hakkında tesirli söz söyle."*²⁶

Yüce Allah bu ayetle Hız. Peygamber (sav)e, şirkte ısrar edenlerin tutumlarına üzülmemesini hatırlatmıştır. Çünkü Allah isteseydi onlar şirk koşamazlardı. Fakat Allah onları zorlamamış ve kendi iradeleriyle baş başa bırakmıştır. Buna rağmen Resulullah davranışlarıyla çevresinde, *"emin"* bir kişi olarak tanınmıştır. Mekke' de Müslümanların sayısı uzun süre üç haneli rakamı aşmadığı halde sabır ve ümidini korumuştur. En zor günlerinde bile şirk ve küfür ehliyle ilişkilerini kesmemiştir. Bazen onların arasına girer sohbet ederdi. Bazen de hayatın akışına uygun olarak onlara borç verir veya onlardan borç alırdı. Tek taraflı da olsa Taif başta olmak üzere Mekke'nin çevresindeki kabile mensuplarıyla diyalogu sürdürmüştür. Böylece uzun yıllar İslâm'ın anlatılması pahasına müşriklerin eziyetlerine ve ekonomik ambargolarına tahammül etmiştir. Bu çalışma, tecrübe ve tevekkül sonucunda yine davasından vaz geçememiş ve beraberindeki Müslümanların daha fazla zarar görmemeleri için bir kısmının Habeşistan'a geriye kalanların da bir müddet sonra Medine'ye hicret etmelerine izin vermiştir. Nitekim kendisi de Allah'ın izin vermesi üzerine Medine'ye hicret etmişlerdir.

²⁶ Nisa, 4/63.

2-Medine Dönemi

Hız. Peygamber(sav)'ın Medine döneminde, çevresiyle ilişkileri daha hızlı ve kapsamlı olmuştur. Medine'de öteden beri birbirleriyle hasım durumunda olan Evs ve Hazreç kabilelerinin karşılıklı husumetini kaldırmış aralarında barış ve sulhu temin etmiştir. Burada ikamet eden Yahudi, Hristiyan ve diğer unsurlarla antlaşmalar yapmıştır. "Medine Vesikası, Medine Belgesi veya Medine Sözleşmesi" olarak anılan bu metin 52 madde şeklinde düzenlenmiş ve toplumlar arası ilişkileri güvence altına almıştır. İlk Anayasa olarak da kabul edilen bu metinle Müslümanların kendi aralarında organize olmaları sağlanmış, hicretin birinci yılında nüfus sayımı yapılmış ve sayılarının 1500 kadar olduğu anlaşılmıştır.²⁷ Artık Medine'de Müslümanlar hem idari hem siyasi yönden daha donanımlı bir toplum haline gelmiştir. Arabistan'ın her tarafından ziyaretçiler ve heyetler gelmeye başlamıştı. Hız. Peygamber (sav) bunları kabul ediyor, resmi görüşmeler yapıyor ve ikramda bulunuyordu.²⁸ Hatta yabancı misafirlerin ağırlanması için sahabelerden Remle'nin konağı misafirhane olarak tahsisi edilmiştir. Bazı konukları da mescitte kabul etmişlerdir. Bir defasında Habeşistan'dan üst düzey bir heyet gelmişti, onları bizzat kendisi ağırlamıştır. Başka bir günde, Müşriklerden oluşan bir heyet huzura çıkmıştır. Onlara ikramda bulunmuş ve keçi sütü ikram etmiştir.²⁹ Bu karşılama, ağırlama, uğurlama gibi uygulamaların, çağımızdaki diplomatik ve protokol teamüllerinin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda maddeler halinde açıklanan hususlar da Resulullah (sav)'ın çevresiyle sürdürdüğü ilişkilerin önemini göstermektedir:

a) Hız. Peygamber (sav), uzaklardan gelen heyet ve elçileri karşılamak ve ikametgâhlarına yerleştirmek üzere bir kısım sahabeyi görevlendirmiştir. Gelen misafirler, önce yabancı konuklara tahsis edilen Remle'nin konağına götürülerek istirahat etmelerine ve huzura çıkmak için hazırlık yapmalarına fırsat verilirdi. Belirlenen saatte Mescide geldiklerinde Resulullah, güzel elbiselerini giymiş olarak onları karşılardı. İkili ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla getirilen hediyeleri kabul ederdi. Buna karşılık misafirleri uğurlarken onlara hediyeler verilir ve yol durumlarına göre azık hazırlanırdı.³⁰

²⁷ Muhammed Hamidullah, *Le Prophete de L'İslam*, Beyrut,1975, c.1/95.

²⁸ Abdü's-Selam Harun, *Sîretü İbnü Hişâm*, Darü ihyaü't-Türasü'l Arabî, Beyrut,1972, s.1/175.

²⁹ Mevlana Şiblî *Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet* çev. Ö. Rıza Doğrul,, Eser Neşriyat, İstanbul, 1978, 2/72.

³⁰ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, c.15/546 vd.

b) Devlet başkanlarıyla ilişkilerini geliştirmek ve onları İslâm'a davet etmek amacıyla mektuplar yazmıştır. Yazılı olarak gönderilen bu mektuplar, samimi, hikmetli ve güven dolu bir üslupla kaleme alınmıştır. Muhatapların makam, mevki, unvan ve itibarları dikkate alınarak İfadeler saygı, müsamaha, sadakat ve müteakabiliyet üzerine inşa edilmiştir. Mektupların girişinde, *"kurtuluş, hidayete uyanlarındır"* ifadesiyle önemli bir mesaj yer almaktadır. Bu hatırlatma ile Hz. Musa(a.s.)'ın İsrailoğullarını iman etmeye yönelik çağrısına da bir gönderme yapılmıştır.³¹ Bazı mektuplarda da, imanun özünü teşkil eden *"kelime-i tevhid ve şahadet"*e dikkat çekilerek Allah'a şirk anlamına gelebilecek davranışlardan sakınılması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bu dönemde Arap yarımadasındaki insanların İslâm'a mesafeli durmalarının temelinde eskiden beri atalarında devam edegelen şirk ve küfrün izleri vardı.

Devlet Başkanlarının İslâm'ı kabul etmeleri halinde barış ve huzur içinde yaşayacakları, özellikle bu tercihleri sebebiyle kendileri ve tebaasının Allah tarafından ödüllendirileceği müjdelenmektedir. Daveti reddetmeleri halinde ise halkın veballerinin de kendilerine ait olacağı hatırlatılmıştır. Ayrıca Fars hükümdarına yazılan mektupta ise peygamberlerin, davet ve tebliğ için gönderildiklerine işaret eden şu ayet de yer almıştır. *"Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır. Diri olanları uyuysın ve kâfirler cezayı hak etsinler diye."*³²

Halkı Ehl-i kitap olan hükümdarlara yazılan mektuplarda, iki toplum arasında ortak bir çizgi üzerinde buluşmayı öngören şu ayetin hükmüne de dikkat çekilmiştir: *"De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda müsavî olan bir söze gelin. Yalnız Allah'a kulluk edelim. Ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Bir kısmımız Allah'ı bırakıp diğer bir kısmının Rableri edinmesin." Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: Şahit olun. Bizler Müslümanlarız."*³³ Nitekim Habeşistan hükümdarı Necâşi'ye gönderdiği mektupta Allah'ın Hz. İsa (as)'yü yaratmasının, Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılışına benzediğini ve onu ruhundan var ettiğini ayrıca ilave etmişti. Böylece Kur'an'ın Hz. İsa (as) hakkındaki açıklamasına da işaret edilmiştir.³⁴

İsmail Hakkı Bursevî Hz. Peygamber (sav)'ın, bu ayeti davet ve tebliğ mektuplarında yazmayı tercih etmesinin nedenini şöyle açıklamıştır: *"O, kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyanların iman etmelerini çok istiyordu. Bu itibarla söz konusu ayette, adalet üzerine kurulmuş bir hüküm vardır. Ey kitap ehli gelin,*

³¹ Taha, 20/47.

³² Yâsin, 36/70.

³³ Al-i İmrân, 3/64.

³⁴ İbn-i Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l Mead*, Mektebetü'l Menâri'l İslamiyye, Kuveyt, 1987, c.3/689.

Allah'ı bir olarak tanıyalım. O'ndan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak tanımayalım. O'nu bırakıp da birbirimizi Rab edinmeyelim. Üzeyir Allah'ın oğludur, Mesih Allah'ın oğludur, gibi batıl şeyler ileri sürmeyelim. Din adamlarının, kendiliğinden ortaya attığı helal ve haramlara da itaat etmeyelim. Çünkü onlar da bizim gibi insanlardır.”³⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da bu çağrıda, öncelikle “*üluhiyyet ve rübubiyet*” birliğine vurgu yapıldığını hatırlatarak şöyle demiştir: “ O halde birbirimizi rab ve mevla tanımayalım. Bütün davranışlarımızı Allah'ın hoşnutluğu ile ölçelim. Sadece O'na kulluk edelim. Kendimizi O'nun hükmü altında bilelim. Birbirimizin hakkına tecavüz etmeyelim. Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları, diğer bazıları rab edinmesin. Buna göre Hz. İsa'yı da rab tanımayalım. Onu da Allah'ın bir kulu ve elçisi olarak tanıyalım. Aynı şekilde papalara, krallara, başkanlara, Allah'a itaatleri ve hakkı araştırmaları açısından bakalım.”³⁶

c) Muhataplara yönelik mektuplarda tehdit ve intikam anlamına gelecek söz, işaret ve imalara yer verilmemiştir. Üstelik bunların, İslam'ı kabul etmeleri halinde hak ve kazanımlarının devam edeceğini ifade ederek makam ve saltanat meraklısı olmadığını ortaya koymuştur.

d) Ziyarete gelen heyetler, din ayırımı yapılmaksızın protokol ve müteka-biliyet esaslarına göre karşılanmış, ağırlanmış ve uğurlanmışlardır.

e) Yazılı ve sözlü antlaşmaların hükümlerine bağlı kalınmış tek taraflı ihlaller yapılmamıştır. Nitekim Müslümanlar Hudeybiyye anlaşmasına dayalı olarak Umre kazası için Mekke'yi ziyaret ettiklerinde üç gün ikamet edeceklerdi. Kureyş müşriklerinden oluşan bir heyet çadıra gelerek; “ sürelerinin dolduğunu ve hemen Mekke'den ayrılmalarını istemişlerdir.” Sahabeden bir grup müşrik heyetine; “*Burası ne sizin ne de babanızın toprağıdır. Resulullah burada ancak antlaşmaya uyarak gönül rızasıyla çıkar*” şeklinde haklı ve makul bir cevap vermelerine rağmen, Hz. Peygamber (sav) “*Konak yerinde bizi ziyarete gelenleri incitmeyin*” diyerek sahabeye hemen hazırlanıp ayrılma talimatını vermiştir.³⁷

³⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyan Tefsiri*, (Tercüme; Hey'et), Damla Yayınevi, İstanbul 1995, c.2/16-17.

³⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, II/388.

³⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 268.

f) İnsan hak ve onurunun korunmasına özen gösterilmiş, barış ve huzurun devamı için toplum yöneticilerini, dini liderlerini onora ederek kavimleri arasında küçük düşürücü ve mahcubiyete yol açacak uygulamalara yer verilmemiştir. Aksine onlara karşı yumuşak ve cömert davranmıştır. Nitekim Mekke'nin fethinde şehrin en nüfuzlu lideri iken otoritesini kaybeden ve bir süre önce Müslüman olan Ebu Süfyan'ın, mağduriyetini önlemek için, Mekke fethinde onun evine sığınanların güven içinde olacaklarını belirterek ev sahibini ve oraya sığınanları ödüllendirmiştir.³⁸

B- İNSAN İLİŞKİLERİNDE ÖNCELİK SIRASI

Kur'an-ı Kerim fert yahut toplum ilişkilerinde yakından uzağa doğru açılmayı uygun görmüştür. Nitekim peygamberler de aynı ölçüyü dikkate almış öncelikle akraba ve yakın komşularıyla iletişime geçerek onları Allah'ın emirleri hakkında bilgilendirmişlerdir. Bu husus Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: “ (Önce) en yakın akrabayı uyar. Sana uyan müminlere merhamet kanadını ger.”³⁹ Ayette Hz. Peygamber(sav)'in şahsında en yakınlarından başlayarak bütün insanların bilgilendirilmesi, aydınlatılması bir çeşit ilişki ve samimiyet kurulması istenmiştir. Bu yaklaşımlarında başarılı olmaları için onlara kol kanat germeleri, alçak gönüllü, şefkatli, merhametli ve sabırlı olmaları hatırlatılmıştır. Böylece Allah, varlıklar arasından insanları hem kendisine ibadet etmelerini hem yakınından başlayarak diğer insanları hayra çağırma emretmiştir. Şu ayette de, insanların şirkten sakınmalarının önemi vurgulandıktan sonra öncelik sırasına göre, aileyi temsil eden anne- baba, akraba, yetim, yoksul, yakın komşu, uzak komşu yakın arkadaş, yolcu, emrindeki hizmetçilerle iyi ilişkiler kurulması ve onlara güzel davranılması istenmiştir. Bu sıralama Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın.”⁴⁰ Hz. Muhammed (sav)'den önce gönderilen peygamberlerin de en yakınlarından başlayarak toplumla ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim Hz. Lut (as) ile Hz. Nuh (as)'ın hanımlarıyla⁴¹ Hz. İbrahim (as) 'ın da babasıyla⁴² tartışmalarını örnek ve ibret olarak açıklamıştır. İnsanlık tarihinde nice benzer olaylara rastlamak mümkündür. Biz

³⁸ Ahmet Özel, “Muhammed / Siyasi ve Askeri Kişiliği” DİA, İstanbul, 2005, XXXII/ 434 vd.

³⁹ Suarâ, 26/ 214-215.

⁴⁰ Nisa, 4/36.

⁴¹ Tahrim, 66/10.

⁴² En'âm,6/74

detaya girmeden söz konusu ayetin aile içinden dışarıya doğru yaptığı sıralamaya göre iyi ilişkilerde bulunmanın önemini biraz daha açalım.

1-Aile İçi İletişim Ve İlişkiler

Kur'an-ı Kerim karşılıklı ilişki, hak ve hukuku toplumun temelini oluşturan aile bireyleriyle başlatmıştır. Kan ve evlilik akrabalığı ile inşa edilen ailede, anne-baba, çocuk ve kardeşler birbirlerine karşı, gönülden coşup gelen bir iletişim içinde olmak zorundadırlar. Bunların birbirlerine karşı dini ve hukuki sorumlulukları vardır. Bu yetkiler kullanılırken iyi niyet, doğru söz, saygı, sevgi ve adalet duygusu önemli bir yer teşkil etmektedir. Aile bireyleri arasında yalan, iftira, şiddet, nefret, incitmek ve dışlamak gibi onur kırıcı uygulamalar yasaklanmıştır. Kur'an'da, ailenin temelini oluşturan çocuk ve anne-baba arasındaki ilişkiler, nazik bir hitap tarzı ile açıklanmıştır. Örneğin Hz. Lokman oğluna öğüt verirken *"yavrucuğum"*⁴³ gibi sevgi yüklü bir ifade kullanmıştır. Çocukların da anne - babaya iyilik içinde (ihsan ile) davranmaları⁴⁴ özellikle yaşlandıklarında onlara şefkat ve merhamet kanatlarını açarak şöyle dua etmeleri tavsiye edilmiştir: *"Rabbim, bunlar beni küçüklüğümde nasıl yetiştirdilerse, sen de bunlara acı."*⁴⁵ Keza aileyi yönetmekle sorumlu olan eşlerin de birbirlerine karşı sevgi ve merhamet içinde olmaları önerilmiştir: *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının delillerindendir."*⁴⁶ Ne var ki çağımızda, olumlu ve pozitif gelişmelere rağmen aile bireyleri arasındaki iletişim ve ilişkilerin aynı oranda başarılı olduğu söylenemez. Bunun sonucu olarak toplumun çekirdeği kabul edilen ailenin saygınlığının da her geçen gün orantılı bir şekilde azaldığını söylemek mümkündür.

İslam dini, hala günümüzde tartışılan kadınların maddi, manevi ve sosyal haklarını, 14 asır önce güvence altına almıştır. Bu bağlamda kadın eğitim, sağlık, rehberlik, gıda, ekonomik yönden ailesine ve sosyal hayata katkıda bulunması teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber(sav) döneminde de kadınlar savaşta görev almış, lojistik destek sağlamış ve yaralıları tedavi etmişlerdir.⁴⁷ Çağımızda doğuda ve batıda kadınlarla ilgili yapılan hiçbir iyileştirme faaliyeti, Kur'an ve sünnetin kadına tanıdığı üstünlüğün seviyesine çıkarılamamıştır. Hz. Aişe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (sav) aile içi sevgiyi, sorumluluğu hatırlatılmış

⁴³ Lokman, 31/13.

⁴⁴ İsrâ, 17/23.

⁴⁵ İsrâ, 17/24.

⁴⁶ Rûm, 30/21.

⁴⁷ Buhari, Cihad, 5

vefat eden eşi Hz. Hatice için şöyle buyurmuştu. “Şüphesiz ki ben onun sevgisiyle rızıklandım.”⁴⁸ Veda hutbesinde de ailenin omurgasını oluşturan kadına karşı daha duyarlı davranılması vurgulanmıştır: “İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Yüce Yaratanın emaneti olarak aldınız. Onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar, üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.”⁴⁹

2-Anne ve Baba

Yukarıda zikredilen ayette, Allah’a ibadetten sonra anne- babaya iyilik etmenin emredilmesi; onların haklarının önemini ve önceliğini göstermektedir. Kur’an’da bu konuya dikkat çeken birçok ayet vardır. Nitekim İsrâ suresi 23-24’üncü ayetlerinde anne babaya güzel hizmet edilmesi vurgulanarak her ne suretle olursa olsun onların incinip kırılmalarına neden olacak şekilde yüzlerini ekşitmelerine, yüksek sesle bağırmalarına hatta yorgunluğun ve usanmanın bir işareti olarak “öf” bile demelerine izin verilmemiştir. Aksine onlara yönelik ilişkilerde acınarak şefkat, merhamet kanatlarını açmak suretiyle sağlık ve mutlulukları için şöyle dua etmeleri istenmiştir: “*Rabbim, bunlar beni küçüklüğümde nasıl yetiştirdilerse, sen de bunlara acı*”⁵⁰. Hz. Peygamber (sav) de anne babaya iyilik etmenin en büyük fırsat olduğunu hatırlatmış ve bu fırsatı kaçıranların burunlarının yerde sürüneceği belirtilmiştir.⁵¹ Başka bir hadiste ise; Allah’ın rızası anne ve babanın rızasına, gazabı da, ana babanın kızmasına bağlı olduğu açıklanmıştır.⁵²

İslam dini ailenin kuruluşunu, gelişmesini sağlayan anne-babayı, güzel davranışları sebebiyle cennetin güzelliği ve rahmetiyle müjdelemiştir. Yüce Allah ailenin temelini oluşturan kadın ve erkeği Kur’an’da şöyle övmüştür. “*İtaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, Allah’a saygılı erkekler ve Allah’a saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekle ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*”⁵³ Bu ayette iki önemli nokta vurgulanmıştır. Birincisi kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın ibadet yapan herkesin Allah tarafından ödüllendirileceği bildirilmiştir.

⁴⁸ Müslim, Fezâil, 75.

⁴⁹ Buhari, el-Hacc, 134.

⁵⁰ İsrâ, 17/24.

⁵¹ Müslim, Birr, 8.

⁵² Tirmizi, Birr, 3.

⁵³ Ahzab, 33/35.

İkincisi hem kadınların hem erkeklerin iyi ve güzel davranışları sonucunda erdem sahibi olacakları müjdelenmiştir. Böylece her iki cins fırsat eşitliğine sahip olup iyi ilişkiler sayesinde hem dünyada hem ahirette mutlu olmaya hak kazanacakları belirtilmiştir.

Şüphesiz ki Allah'tan sonra insanın üzerinde en çok hakkı olan anne ve babasıdır. Onların büyük fedakârlıkları sonucunda insanlar büyümüştür. Özellikle annesi onu nice zorluklarla önce karnında sonra kucagında taşımış ve iki yıla yakın emzirerek canından ona can katmıştır. Eş zamanlı olarak babası da ona bakmış ve yetişmelerine yardımcı olmuştur. O halde bir evlat için kendisine bu kadar yardımcı olan, bakıp büyüten anne ve babasının iyiliklerine karşı, onlara iyilik etmek kadar daha doğal ne olabilir? Lokman ve Ahkaf surelerinde de anne babaya yine iyilik tavsiye edilmektedir. Ancak söz anneye gelince onun evladına olan fedakârlığı özellikle vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber (sav) de anne baba ile birlikte yaşadığı halde onlara iyilik etmenin fırsatını kaçıranların zararda olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁴ Ebu Hureyre'nin naklettiği diğer bir hadiste ise bir adam Resulullah'a geldi ve şöyle dedi: "Kendisiyle beraber bulunmama, güzel geçinmeme ve güzel bakmama en layık olan kimdir?" Allah'ın elçisi "annendir" dedi. Sonra kimdir diye üç defa aynı soruyu tekrar ettiğinde her defasında "yine annen" şeklinde cevap vermiştir. Dördüncü defasında ise, "babana iyilik etmendir" buyurmuştur.⁵⁵

3-Akrabalar

Arapçada "*daha yakın*" anlamına gelen akraba, aynı nesebi paylaşanlar arasında oluşan manevi bir bağıdır. Buna kan bağından doğan akrabalık denir. Aynı soydan gelen akrabalığın dışında; evlilikten oluşan yakınlığa da "*evlilik akrabalığı*" denir. Akrabalık vasfını taşıyanlar arasında karşılıklı görev, hak ve ahlaki sorumluluklar vardır. Kur'an ve hadisler akrabalık ilişkilerine yer vererek aralarında miras, evlilik, karşılıklı saygı ve sorumlulukları hatırlatmıştır. Akrabalar arasındaki bu manevi gücün teminine, ahlaki bir kavram olarak "*sıla-i rahim*" denmiştir. Bu itibarla Yüce Allah uzak ve yakın akrabaya iyilik edilmesini, ihtiyaçlarının karşılanmasını ve haklarına riayet edilmesini emretmiştir.⁵⁶

Çağımızda akrabalık ilişkilerinin başarılı olduğu söylenemez. Küreselleşen dünyada aşırı göçlerin yaşanması, şehir hayatının ön plana çıkması, ulaşım vasıtalarının artması ve geçim şartlarının değişmesiyle çok dağınık bir yerleşim

⁵⁴ Müslim, Birr, 8.

⁵⁵ Buhari, Edeb, 2, Müslim, Birr, 1.

⁵⁶ Nisâ 4/1, Nahl, 16/ 90.

tarzı ortaya çıkmıştır. Bu engelin aşılması için akrabalar arası ilişkiler yeniden değerlendirilmelidir. Konu dini, ahlaki, ekonomik ve sosyolojik açıdan ele alınarak akraba ziyareti arttırılmalı ve ilişkiler canlı tutulmalıdır.

4-Yetimler (Korumaya Muhtaç Çocuklar)

Dini ve insani açıdan himaye altına alınması gereken zayıf ve yardıma muhtaç gruplardan biri de yetimlerdir. Yetim çocuklar; anne ve babalarının ölüm sebepleri ne suretle olursa olsun yeterince okşanmadan, sevilmeden ve öpülmeden kimsesiz kalmışlardır. Dolayısıyla bunlara sahip çıkmak, sıcak ilişkiler geliştirmek geride kalanlar için önemli bir görevdir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) de dünyaya gelmeden önce babası vefat etmiştir. Daha altı yaşında iken bu kez anesi ölmüştür. Böylece yetim kalmanın ve yetim olarak büyümenin halini bilen Allah elçisi, Müslümanların evleri arasında en hayırlı evin, içinde yetimin bulunduğu ev olduğunu hatırlatmışlardır.⁵⁷

Bu nedenle yukardaki ayette hatırlatıldığı üzere yetim, akrabalardan sonra himaye edilmeye hak kazanmıştır. Çünkü yetim yakınlarına, topluma ve devletin tüzel kişiliğine bir emanettir. Onun eğitimi, sağlığı, malı, evlendirilmesi ve sosyal güvenceye kavuşturulması için daima sevgi dolu ilişkilerle yaklaşılmalıdır. Bu husustaki duyarlılık bir hadiste şöyle açıklanmıştır: “Müslümanlar arasında kim bir yetimin yiyecek ve içeceğini üstlenecek şekilde sahiplenirse, affedilmeyecek bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyar.”⁵⁸

5-Komşular

İslam'ın vurguladığı ilişkilerden biri de komşuları gözetmek ve onlara iyilikte bulunmaktır. Çünkü sosyal hayatın aileden sonraki halkasını komşular oluşturmaktadır. Aslında her din ve kültürde komşuluk ilişkileriyle ilgili kurallar mevcuttur. İslam'da komşuluk hakları genel olarak kul hakları(hukuk-ı ibad) veya insan hakları(hukuk-ı âdemiyyin) denilen haklar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu haklarla ilgili emir ve yasaklar komşuluk ilişkilerini bağlar. İnsan ilişkileriyle ilgili ayet ve hadisler bütün olarak ele alındığında İslâm'da “ötekine karşı nefreti telkin eden” bir durum söz konusu değildir. Akrabalıktan sonra komşu hakkı gelmektedir. Günümüzdeki pratik hayat dikkate alındığında komşuya duyulan ihtiyaç bazı alanlarda akrabaların önüne geçmektedir. Örneğin bir köy, mahalle, ilçe veya illerde herkesin akrabası olmayabilir. Fakat ev ve iş yerlerinde mutlaka komşuları vardır. Bu bağlamda insanın çevre ile iletişimini sağlayan

⁵⁷ İbni Mace, Edeb, 6.

⁵⁸ Tirmizi, Birr, 14.

komşulardır. Bugün küreselleşen dünyamızda komşuluk sınırlarının artık köy, mahalle ve şehirleri aşarak daha geniş bir yelpazede rol oynamaya başlamıştır.

İslam dini insanın çevre ile iletişimini sağlayan komşuları üç kısma ayırmış ve hiyerarşik olarak onlara karşı görevlerimizin olduğunu açıklamıştır: “Bunlardan biri müşrik komşu olup üzerimizde yalnız komşuluk hakkı vardır. Bu bağlamda ilişkiler devam eder. İkincisi Müslüman komşudur. Bunun üzerimizde İslam ve komşuluk hakkı vardır. Üçüncüsü Müslüman ve akraba olan komşudur. Bunun da üzerimizde komşuluk, İslâm ve akrabalık olmak üzere üç hakkı vardır.”⁵⁹ Doğal olarak bazı hallerde son iki komşuya karşı daha duyarlı davranma zorunluluğu hâsıl olabilir. Ancak olağanüstü (deprem, sel, kara, deniz ve hava trafiği kazaları gibi) hallerde kesinlikle din ve ırk ayırımı yapılamaz. Bugün küreselleşen dünyamızda komşuluk sınırlarının artık köy, mahalle, ilçe ve şehirleri aşarak daha geniş bir yelpazede rol oynadığı izahtan varestedir. Yine Hz. Peygamber (sav) komşuluk ilişkileri hakkında şöyle buyurmuşlardır: “Ceb-rail bana o kadar tavsiyede bulundu ki, komşuyu, komşuya mirasçı yapacak sandım.”⁶⁰ “Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa komşusuna eziyet etmesin.”⁶¹ “Komşusu, belasından emin olmayan kimse cennete giremez.”⁶² “Vallahi Allah’a inanmamıştır. Vallahi Allah’a inanmamıştır. Vallahi Allah’a inanmamıştır. Kim ya Resulallah denildi. Komşusu belasından emin olmayan kimse,”⁶³ buyurdu. Görüldüğü gibi komşuluk ilişkileri üzerinde ısrarla durulması gereken bir konudur. Ne var ki sosyal hayatımızda komşularla olan iletişim ve diyalog gün geçtikçe zayıflamaktadır. Ülkemiz ölçeğinde düşündüğümüzde, dini bayramlar bile tatil olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hal böyle olunca aynı apartmanı, caddeyi yahut aynı iş yerini paylaşanların ilişkileri de sorunlu hale gelmiştir.

6-İşçiler ve Hizmetçiler

Sosyal hayatın bir gereği olarak insan yalnız başına ihtiyaçlarını karşılayamadığı takdirde emeklerinin karşılığında başkalarından hizmet almak durumunda kalır. Bazen evimizin içindeki bir ihtiyaç için bazen de değişik iş yerleri ve çalışma alanlarında istihdam sağlamak amacıyla hizmetçi ve işçiler istihdam edilmektedir. Bunlar ister ev ister evin dışında çalıştırılsın hepsinin emeği ve alın

⁵⁹ Aclûnî, 1, 328.

⁶⁰ Buhari, Edeb, 28, Müslim, Birr, 141.

⁶¹ Buhari, Rikak, 23.

⁶² Müslim, İman, 18.

⁶³ Buhari, Edeb, 49.

teri çok değerlidir. Onların sosyal güvenceleri sağlanmalı ve hakları korunmalıdır. Hz. Peygamber (sav), hizmetçi yemek getirdiğinde onu sofraya oturtup beraber yemek yemeyi tavsiye etmiştir. Şayet sofraya oturtmayacaksa, yemeğin sıcaklığını ve tadını hissetmiş olan hizmetçinin yemekte gözü kalmaması için ona bir iki lokma vermelidir. Nitekim şu hadis meali de bize bunu hatırlatmaktadır: “Namaza dikkat ediniz! Elinizin altında bulunanlar için Allah’tan korkunuz”⁶⁴

Hz. Peygamber (sav) ile birlikte uzun süre çalışan Enes (r.a) şöyle demiştir: O, Medine’ye geldiğinde kendisinin hiçbir hizmetçisi yoktu. (üvey babam) Ebu Talha elimden tuttu da, onun yanına götürdü, “Ya Resulullah! Enes akıllı bir çocuktur, sana hizmet etsin dedi. Enes diyor ki: Artık bundan sonra seferde ve hazarda devamlı surette Resulullah’a hizmet ettim. O bana bunca hizmetim süresince yaptığım bir şey için “sen bunu niçin böyle yaptın?” demedi. Yapmadığım bir şey için de “Bunu niçin böyle yapmadın da demedi.”⁶⁵ Bir hadiste ise bu samimi iletişimin devamı için; kişinin çocuğu, eşi ve hizmetçisi için yaptığı harcamaların kendisi için sadaka mahiyetinde olduğu açıklanmıştır.⁶⁶

C- İNSANLARARASI İLİŞKİLERDE TEMEL İLKELER

Çalışmamızın bu kısmında toplumun istikrarına, barış ve huzuruna katkı sağlayan ulusal ve uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinden söz edeceğiz. Hatırlanacağı üzere Kur’an fikrî, edebî ve şiir tartışmaları yüksek olan bir topluma nazil olmuştur. İlk nazil olan ayetler insanları Allah’a, ahirete, meleklerle, nübüvete, kitaplara ve evrenin yaratılışına iman etme konusunda yoğunlaşmıştır. Medine’de ise birlikte yaşama prensipleri, kardeşlik, komşuluk ilişkileri, toplum ve devletlerarası hukuk gibi ulusal ve uluslararası ilişkiler ön plana çıkmıştır. Öyle ki hicretin 6. Yılından itibaren devlet başkanlarına, kabile reislerine ve valilere mektuplar yazılmıştır. Böylece Hz. Peygamber (sav) hem ulusal hem uluslararası ilişkilere örnek teşkil edecek idari ve siyasi alanda bir dönem başlatmıştır. Bölgede ve uzakta bulunan devletlerle ilişkileri geliştirmek amacıyla elçiler görevlendirilmiştir. Bu gelişmelerde, fert ve toplum ilişkilerinde uyulması gereken temel ilkeler ön planda tutulmuştur. Bu ilkeler asırlar boyunca milletin ortak değerleri haline gelen “*ahlak, hukuk, eşitlik, adalet, ahde vefa, hoşgörü-barış ve yardımlaşma*” gibi ilkelere dir. Bu ilkeler tarihin her döneminde güven ortamının teminine ve toplumsal ilişkilerin istikrarına katkı sağlamıştır:

⁶⁴ bu Davud, Edeb, 124.

⁶⁵ Buhari, Vesâyâ, 26.

⁶⁶ Buhari, At’ime, 55.

1-Ahlak

Ahlak, insanın iyi, kötü tavırları ile doğuştan veya sonradan kazandığı davranışların dışı yansımasıdır. Buna göre *ahlak*, kişinin karakterini oluşturan davranış özelliklerinin bütünüdür. Bireylerin davranışlarını inceleyen, yön veren ve bunlar üzerinden kurallar koyan ilme de "*ahlak ilmi*" denir.⁶⁷ Fertler arasındaki ilişkiler bu meleke sayesinde en üst dereceye ulaşmaktadır. İnsani değerler onunla korunmakta ve faziletler onunla artmaktadır. Toplumda güler yüz, güzel söz, iyi geçinmek, kimseye zarar vermemek, sabır, cömertlik, yumuşaklık, şefkat, sevgi, af, merhamet ve bütün canlıların ihtiyaçlarını karşılamaya yardım etmek gibi iyi niyet ve eylemler bu meleke sayesinde gerçekleştirilmektedir.⁶⁸

S. Şerif Cürçânî ahlaki din, tabiat, seciye, huy manalarına gelen insanların manevi ve bîatını özelliklerini ifade eden bir meleke olarak tanımlamıştır. Daha yaygın bir anlama göre "*ahlak*" nefiste, kökleşmiş bir meleke şeklinde kabul edilmiştir. Hiçbir zorlamaya gerek olmadan tüm davranışlar kolaylıkla bu meleke ile ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Ahmet Rifat, "*Tasviru'l Ahlak*" isimli eserinde ahlakı, insanın davranışlarına yansıyan bir huy olduğunu belirtmiştir. Bu huy, kişinin nefisinden doğup fiil, amel ve bir fikre muhtaç olmadan kolayca hâsıl olup mecrasından harekete geçerek başkasını etkiler. Çünkü ahlaktan matlub olan fezaildir. Yani "*hassinu ahlakakum*"⁷⁰ "ahlakınızı güzelleştiriniz" mealindeki hadisın hükmü gereğince ahlak tehzib ve tezkiyedir. Bu durumda fert ve toplum ahlakının eğitim ve öğretim yoluyla iyileştirilmesi mümkündür. Bu konu sadece insanlarda değil hayvanlarda bile geçerli olmaktadır. Bir şahin, doğan ve av köpeği bile bulduğu avı onu talim ve terbiye sayesinde yemekten vaz geçmektedir. Güzel ahlakı sürdürmenin tek yolu hikmetin başı olan "*mehafetullah*"dır. Çünkü Allah korkusu olan, akıl ve dinin hoş gördüğüne boyun eğen, hırs ve hevasını disipline ederek kötülüklerden korunur.⁷¹

Kur'an, Hz. Muhammed (sav)i, yüksek bir ahlak ile övmüştür: "*Ve sen, en büyük bir ahlak üzerindesin*"⁷² Onun bu büyük ahlakı, "doğruluk, sadakat, vakar, cömertlik ve mertlik" olarak açıklanmıştır. Nitekim bir soru üzerine Hz. Aişe

⁶⁷ Abdullah Yeğin vd, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, Türdav Ofset, İstanbul 1981, 1/49.

⁶⁸ İbnu'l Esîr el- *Cezerî, Câmiu'l Usûl*, (Çeviren: Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, V/732.

⁶⁹ Ali b. Muhammed es- Seyyid eş- Şerif el Cürçânî, *Ta'rifat*, Darü'r-Reşad, Kahire, s. 113.

⁷⁰ Muvatta, Hüsni'l Huluk, 1, 1.

⁷¹ Ahmet Rifat, *Tasviru'l Ahlak*, Bab-ı Ali, 38 Nolu Matbaa, İstanbul, 1314, s. 132.

⁷² Kalem, 68 /4.

(r.a.) de, “Resulullah'ın ahlakının Kur'an olduğunu”⁷³ vurgulamıştır. Bu tanımında, Hz. Peygamber (sav)'in, Kur'an'ın emirlerini tuttuğu, yasaklarından kaçındığı ve onun adabıyla hareket ettiği anlaşılmalıdır. Ahlakın kaynağının Allah korkusu olduğuna işaret eden şu ayeti kerime de bu hususu desteklemektedir: “Ey iman edenler Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkunuz.”⁷⁴ Nitekim Mehmed Akif Ersoy da iyi ahlak ve faziletin Allah korkusuna dayandığını şu dörtlülüğü ile açıklamıştır:

“Ne irfandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.

Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfı Yezdan'ın .

Ne irfanın kalır tesiri kat'iyen ne vicdanın,⁷⁵

Tarihi deneyimler göstermiştir ki bir millet kendinde bulunan iyi ahlak ve meziyetleri değiştirip isyana dalmadıkça Allah onların elindeki nimetleri değiştirmez. Bu husus Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur.”⁷⁶ Ancak bir ulus ahlakını bozar, kötülöklere, fesatlara dalar, isyan ederse Allah da lütfettiğı nimet ve imkânları alıp onları perişan eder. Böylece güçlerini kaybeder ve küçülürler. Bu durum Allah'ın sosyal yasalarındandır. Sağlam ahlak ve karakter sahibi uluslar güçlü, müreffeh olmuşlardır. Zira toplumun huzur ve sükûneti, ahlak ve adaletin etkinliğı ile orantılıdır. Çağımızda olup biten sosyal olaylar da bu gerçeğı doğrulamaktadır. Geçmişe oranla bugün daha çok teknoloji nimetlerinden yararlanılmasına rağmen aynı hassasiyetin huzur, barış ve adalet için gösterildiğini söylemek mümkün değildir.

2-Hukuk

“Hak ve hukuk, toplumsal şartlara göre, insanlık onur ve yararına yaraşan bir hakkı istemek veya kanunda ıslahat yapmak için başvuru olan bir yöntem

⁷³ Müslim, Müsafirin, 139.

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/102.

⁷⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 2009, s.267.

⁷⁶ Ra'd, 13/11.

ve etkin kurallar zinciridir.⁷⁷ Buna göre hukukun içeriği ve amacı, “insan topluluklarında kişiler ya da kişilerle devlet veya devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve taraflarca uyulması zorunlu kılınan hükümlerin, yasaklayıcı ve izin verici davranış kurallarının tümüdür”⁷⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

Kur’an başlangıçtan itibaren dini ve ahlaki ilkelere dayalı ilişkiler ağını savunmuştur. Bunu gerçekleştirmek için bir dizi hukuki hükümlere yer verilmiş ve insanların evrensel kardeşliğini ilan ederek, onların renklerine, ırklarına ve uluslarına bakmaksızın herkesi insanlık ailesi içinde eşit kabul etmiştir. Böylece onları hak ve adalet temelleri üzerinde güzel, dostça ilişki kurmaya ve iyi komşular olarak yaşamaya davet etmiştir.⁷⁹ Bu değerleri pekiştiren disiplinlerden biri de hukuktur. Her ikisini bir arada tutan güç ise, söz konusu değerlere bağlılıktır. Diğer bir anlatımla her ikisi de, iyi eylem ve davranışları emreder, kötü olanları da yasaklar. Bu bakış açısına göre hukukun, müeyyidelerle desteklenmiş bir ahlak sistemi olduğunu söylemek de mümkündür.

İslam bilginleri, ulusal ve uluslararası ilişkiler konusunda hukukun şu temel ilkesinde görüş birliği içindedirler. “Bu dünyada hukuk önünde ceza ve taltifte Müslim ve gayri Müslim eşittir. Bir kimse, ötekisi gayri Müslim’dir bahanesiyle hak ve adaletin aksine hareket edemez. Herhangi bir sebeple onlara verilen sözü bozamaz.”⁸⁰ Bu nedenle Kur’an, hukuk yönünden muhataplarından kimlik ve kişilik ayırımını yapmalarını yasaklamış, hak ve hukuka riayet edilmesini emretmiştir. Zira hukuk alanı birey ve siyasi otoritelerin menfaatinden bağımsızdır. Bugün insanlar arasındaki iktidar mücadelesi sonucunda hâkim olan grubun değerleri, menfaatleri hukuk haline geldiği için, devletler hukuku alanında objektif ve adaletli bir sonuç alınamamaktadır. Nitekim çağımızda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu veto yetkisiyle donatılmış beş daimi üyeden (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) oluşturulmuştur. Bunlar menfaatlerine uymayan kararları kabul etmedikleri için dünyanın birçok yerinde haksız savaş ve ölümler devam etmektedir.

3-Eşitlik

Hz. Peygamber (sav) ayırım yapmadan çevresindeki insanlarla iletişim içerisinde olmuş ve herkese eşit davranmıştır. Ancak bazen İslâm’ın daha çabuk

⁷⁷ Zülfikar Durmuş, *Kur’an-ı Kerimde Ulus ve Uluslararası İlişkiler*, Gökkuşbu, İstanbul, 2006, s.178.

⁷⁸ Zeki Mesud Aslan, *Devletler hukukunda Yeni Gelişmeler*, Ankara, 1948 s.138.

⁷⁹ Zülfikar Durmuş, a.g.e.179.

⁸⁰ Zülfikar Durmuş, a.g.e. s.180.

yayılması için toplumda etkili ve nüfuzu olan kimselerle özel ilgilendiği de olmuştur. Bu bağlamda Utbe İbn-i Rebi'a, Ebu Cehil ve İbn Hişam ile özel olarak konuşurken gözleri görme engelli Abdullah İbn Mektum huzura gelmiştir. Abdullah çevredekileri görmediği için "Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın sana öğrettiklerini bana da öğret" dedi ve bu sözünü üç defa tekrarladı. Kureyş ileri gelenlerinin yoksul kimselerle ilgilenilmesinden hoşlanmayacağını bilen Hz. Peygamber (sav) yüzünü Abdullah'tan çevirerek ismi geçen bu şahıslarla ilgilenmeye devam etmesin üzerine, nazil olan şu ayetler Resulullah'ın Ümmü Mektum ile ilgilenilmesini hatırlatmıştır: "(Peygamber) âmânun kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü. (Resulüm! Onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da öğüt o öğüt ona fayda verecek." ⁸¹ Bu ayetlerden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber (sav)'ı ziyaret ettiklerinde fakirlere ilgi gösterilememesini veya onların meclisten çıkarılmasını isteyen zengin müşriklerin davranışları kınanmıştır. Bu arada Hz. Muhammed (sav)'in de insanları eşit tutarak aralarında ayırım yapmaması istenmiştir.⁸²

Ne var ki tarihin her döneminde bazı toplum ve kültürlerde insanlık onuru; dil, ırk ve renk gibi ayrışmalara tabi tutulmuştur. Bu yanlı tutum birçok birey ve toplumu rencide etmiştir. Oysa kişinin doğum yeri, mensup olduğu ırkı ve rengi kendi tercihi değildir. Bunu bir kusur ve eksiklik olarak telakki etmek ayırımcılık ve zulümdür. Ne var ki tarihte ABD ve Avrupa'da, siyah ile beyaz renkler arasında savaflara, ölümlere yol açan tartışmalar yaşanmıştır. Halen renk, ırk ve sömürge üzerinden imtiyazlı davrananların haksızlıklarını, dünya kamuoyu önünde müşahede ediyoruz. 1992-1995 yılları gibi yakın bir geçmişte ırkçılık uğruna Bosna- Hersek'te yapılan katliamın, kanı ve çığlıkları halâ hafızalarda tazeliğini korumaktadır.

ABD' de ırk, renk ayırımı ile mücadele eden Malcom X, kendilerine reva görülen ezikliği yok etmek için çalışmış, toplantılar yapmış, dernekler kurmuş ancak beklenen desteği alamamıştır. Çıkış yolu bulmak ümidiyle dinlere müracaat ettiğinde, Kur'an'ın, renk ayırımını kınadığını görmüş ve Müslüman olmaya karar vermiştir. Sonra hacca gittiğinde milyonlarca insanın giydikleri ihramlı manzarayı görmüş ve Mekke'de dünya kamuoyuna şu açıklamayı yapmıştır: "Hz. İbrahim (as)'in ve kendilerine kitap indirilen diğer peygamberlerin evinde hiçbir yerde hissetmediğim misafirperverliği ve kardeşliği hissettim. Dünyanın değişik yerlerinden gelen, her ırk ve renkten insanların canlandığı bu muhteşem tablo karşısında dilim tutuldu, konuşamaz oldum. Bütün renkleri bir araya

⁸¹ Abese, 80/1-5.

⁸² Bkz. Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, KUBA, İstanbul, 1997, c.5/522 vd.

getiren bu samimi ve gerçek kardeşliği daha önce hiç görmemiştim. Siyah beyaz hepimiz aynı ibadeti yapıyor ve aynı kardeşlik ruhu içinde dönüyoruz.”⁸³

Bu görüntü Hz. Peygamber (sav)’in veda hutbesinde insanlar arasında ırka dayalı bir üstünlüğün olmadığını vurgulayan şu mesajının ne kadar önemli olduğunu bize hatırlatmaktadır: “Ey insanlar! Dikkat ediniz. Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Allah yanında en kıymetli olanınız, O’na en çok saygı göstereninizdir. Hiçbir Arab’ın Arap olmayana –Allah saygısı ölçüsünden başka- üstünlüğü yoktur ve hiçbir Arap olmayanın da hiçbir Araba üstünlüğü yoktur.”⁸⁴ Bu tarihi deneyimlerden anlaşıldığı üzere fert ve toplum ilişkilerinin başarılı ve kalıcı olması için temel insan haklarına, din ve vicdan özgürlüğüne saygılı davranmak bir zorunluluktur. Kur’an ve sünnet insanlığın eşit şartlarla yüz yüze gelmesini engelleyen bütün onur kırıcı davranışları özellikle ön yargıları ortadan kaldırmıştır.

3-Ahde Vefa

Kur’an’da ulusal ve uluslararası ilişkilerin barış çerçevesinde devam etmesi için “ahde vefa” gösterilmesi de önemli bir ilke olarak belirtilmiştir. Bu nedenle devletin yönetiminde sorumluluk alanlar söz verdikleri görevlerinin ve sorumluluklarının farkında olmak zorundadırlar. Kur’an özellikle ahde vefa konusuna duyarlı olmayı emretmiştir: “*Ey iman edenler sözleşmeleri yerine getirin.*”⁸⁵ Akit veya sözleşmeler insanın önce Allah’a sonra diğer insanlar ve toplumlara karşı olan taahhüdünü kapsar. Diğer bir ifade ile verilen her söz ve yapılan her antlaşma yeni bir sorumluluk gerektirir. Bu husus Kur’an’da şöyle açıklanmıştır:

*“Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluk gerektirir.”*⁸⁶
*“Anlaşma yaptığımızda Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil göstermek suretiyle pekiştirdiğiniz yeminlerinizi asla bozmayınız. Gerçekten de Allah yaptıklarımızı bilmektedir.”*⁸⁷ Buna göre devletler, yaptıkları sözleşmelerde tek taraflı menfaate dayanarak ihlal edemezler. Çünkü tek taraflı antlaşmayı bozmak Allah’a karşı işlenmiş büyük bir suç olarak değerlendirilmiştir. Böylece Kur’an-ı Kerim, ahde vefa göstermenin Müslümanların birbirlerine olan sorumluluğun belirgin bir özelliği olduğunu bildirmiştir.

⁸³ Senai Demirci, *Yol Kültürü*, Makale adı, “Malkom X” Üç Aylık Kültür ve Teknoloji Dergisi, Ocak 2001, sayı, 9, c. 9/173.

⁸⁴ Buhari, Hac, III.134.

⁸⁵ Maide, 5/1.

⁸⁶ İsra,17/34.

⁸⁷ Nahl, 16/91.

4-Hoşgörü

Bireyin yalnız başına yaşaması imkânsız olduğu gibi toplum ve devletlerin de yalnız başlarına yaşamaları mümkün değildir. O halde sosyal hayatın devamı açısından bazen zorluklara tahammül gösterilmesi anlayışla karşılanmalıdır. Barış, güvenlik, huzur, hoşgörü, dinler arası diyalog gibi kavramlar 2. Dünya savaşı sonrasında daha yoğun olarak gündeme gelmiştir. Çünkü 1945 yılından sonra dünya âdeta ideolojilerin çatışmasına dönüşmüştür.

Kur'an, Müslümanların gerek kendi aralarında gerekse diğer insanlarla iyi ilişkiler içinde olmalarını tavsiye etmiştir. Bu itibarla evrensel hoşgörünün sosyolojik temeli olarak "Müminlerin ancak kardeş oldukları"⁸⁸ hükmünü getirmiştir. Elbette bu barış ve iyi niyet sadece Müslümanlarla sınırlı değildir. Kur'an bütün insanlara karşı hoşgörülü davranmayı bir fazilet olarak kabul etmiştir. Nitekim şu ayetler de hoşgörüyü, bağışlamayı en üst ve ileri derecede veciz bir şekilde tanımlamıştır: "İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen (kötülüğe) en güzel bir biçimde karşılık ver! O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimsenin (sana karşı) sanki candan dostmuş gibi (davrandığını) görürsün."⁸⁹ İnsanların farklı din ve inanç sistemlerine bağlı olmaları tabii hayatın akışı içinde normal bir zenginlik olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda da şu ayetin hükmünü hatırlatmak mümkündür: "(Ey Ümmetler) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizi bir tek topluluk (ümme) yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlarda) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın, Hepinizin dönüşü Allah'adır."⁹⁰ Bu itibarla İslam başlangıçtan itibaren diğer inanç sahiplerine karşı hoşgörülü davranmış, inanç ve ifade hürriyeti uğruna masum insanlara reva görülen baskı ve zulümleri yasaklamıştır.

5-Yardımlaşma

Fertlerin karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik faaliyetlerine yardımlaşma denir. Bireyin veya toplumun yalnız başına yaşaması ve bütün ihtiyaçlarını karşılaması imkânsız gibidir. Sosyal bir kanun ve zorunluluk olarak insanlar, toplumlar ve devletlerarasında iş bölümü yapılması, yardımlaşma alanlarının gerçekleştirilmesi hayatın bir gereğidir. Kur'an bu yardımlaşmayı şöyle açıklamıştır: "Ey iman edenler! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın."⁹¹

⁸⁸ Hucurat, /10.

⁸⁹ Fussilet, 41/34.

⁹⁰ Maide, 5/48.

⁹¹ Maide, 5/1.

İslam, yardımlaşma dinidir. Zira insanlardan kimi fakir, kimi zengin, kimi verimli kimi de mahrum bir coğrafyada olabilir. Her canlı Allah'ın bu ilahi kanununa tabidir. Şuna da hazır olmak gerekir. Bugün zengin olan yarın fakir düşebilir. Bugün sağlıklı olan biraz sonra ağır bir hastalığa yakalanabilir. Diğer taraftan felaketler, doğal afetler, toplumların ve devletlerin konumunu her an değiştirebilir. Allah bu hususu şöyle açıklamıştır: *“ Rabbinin rahmetini yoksa onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyadaki) şeylerden daha hayırlıdır.”*⁹²

Yardımlaşmanın en canlı ve uygulamasını Hz. Peygamber (sav) in hicretten sonra Mekke'den gelen muhacirlerle onları karşılayan, evlerini ve kalplerini onlara açan Medinelî Ensar arasında yapmıştır. Bu uygulama insanlık tarihinde bir ilktir. Kur'an bu müstesna tabloyu şöyle övmüştür: *“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri bir zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.”*⁹³

6- Adalet

Adl veya adalet, “denge, iki ucun aynı düzeyde olması, ödül ve cezada eşitlik anlamına gelmektedir. İyiliğe denk bir iyilik yapmak, kötülüğe denk bir kötülük yapmak adalettir. Bu durumda adalet, her şeyi tam yerine koymak, her hususta ölçülü davranmak ve hakkı yerine getirmektir. Özellikle bireyler arasında gerçeğe göre hüküm vermek, eşit davranmak hakkı arayıp ortaya çıkarmak ancak adalet ilkesiyle mümkün olmaktadır. Nitekim Kur'an'da “*adl*” şeklinde geçen bu ifade fert ve toplum hayatında hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun davranmayı sağlayan ahlaki bir erdemlik olarak ifade edilmiştir. Bu itibarla Allah'ın peygamberler göndermesindeki bir hikmet de yeryüzünde insanlar arasında adaleti yerleştirmektir. Kur'an-ı Kerim bu hususu ve adaletin sosyal hayatımızdaki önemini şu ayetlerle açıklamıştır: *“ And olsun Biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı da indirdik.”*⁹⁴

⁹² Zuhruf, 43/32.

⁹³ Haşır, 59/9.

⁹⁴ Hadîd, 57/25.

“Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor!”⁹⁵ “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarımızı hakkıyla bilmektedir.”⁹⁶

Görüldüğü üzere hak ve adalet, ayakta kalmanın temel şartı olarak kabul edilmiştir. İnsanlar farklı inanç, ırk ve coğrafyada da olsa adalet ilkesine muhtaçtır. Karşılıklı tanışma, yardımlaşma ve işbirliği çerçevesinde sorumlulukların yerine getirilmesi gerekir. İlişkilerin şekil ve mahiyetleri ne olursa olsun, adaletle muamele etmek ilkesi asla göz ardı edilemez. Genelde İslam âleminde Cuma günü hutbeden sonra okunması teamül haline gelen şu ayet de adalet ilkesi başta olmak üzere toplumsal bir sorumluluğu vurgulamaktadır: *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı, da yasaklar.”⁹⁷ Çağımızdaki uygulamalardan da anlaşıldığı üzere ticaretle, şahitlikte, mahkeme ve yönetim hizmetlerinde, ulusal ve uluslararası ilişkilerde adalet, barış ve huzurun ilk şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günümüzde değişik coğrafyalarda sergilenen terör ve şiddetin önlenmesi, taşkınlık yapanların cezalandırılması da ancak objektif, tarafsız ve uluslararası ilkelerin uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Kur'an-ı Kerim bu tür gerginlikleri sona erdirmek amacıyla toplumların sorumluluğunu şöyle hatırlatmıştır: *“Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever.”⁹⁸* Bu ayetten anlaşıldığı üzere, iki Müslüman grup veya toplum arasında anlaşmazlık çıkarsa diğer Müslümanların hakemlik ve uzlaşma görevini yerine getirmeleri gerekir. Taraflardan biri hakkı kabul etmez ve ötekine saldırmağa devam ederse bütün Müslümanlar, kuvvet kullanarak saldırgan tarafı hak çizgisine getirmeğe çalışmalıdır. İki tarafı uzlaştırıp aralarında adaletle barış kurulması sağlanmalıdır.⁹⁹*

⁹⁵ Nisâ, 4/58.

⁹⁶ Mâde, 5/8.

⁹⁷ Nahl, 16/90.

⁹⁸ Hucurât, 49/9.

⁹⁹ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, KUBA, İstanbul, 1997, I/49

Sonuç

Yukarda anlatıldığı gibi ilk iletişim, Yüce Allah'ın Hz. Âdem (a.s)'e öğrettiği eşyanın isimleriyle başlamıştır. Böylece Allah bilginin temelini oluşturan varlıkların isimlerini, önce Hz. Âdem (as)'e, sonra onun aracılığı ile diğer insanlara öğretmiştir. Tarihin akışı içinde söz konusu bilgiler, peygamber olarak görevlendirilen elçiler tarafından kendi ümmetlerine ulaştırılmıştır. Bugün insanların sahip oldukları bilgi, kültür ve medeniyetin zenginliği peygamberlere indirilen vahye dayanmaktadır. Çünkü her peygamber kendisine nazil olan vahyi kendi kavmiyle paylaşmıştır.

Kur'an-ı Kerim, bütün canlı ve cansız varlıkları harekete geçirerek bunların değişim, dönüşüm ve birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlatmıştır. İnsanların akıl, fikir ve muhakeme açısından dikkatlerini çekmek ve kendi aralarındaki ilişkilere örnek olmak üzere, "*Ey beni âdem, Ey insanlar, Ey iman edenler*" gibi hitaplarla onu özne seçmiş ve sorumluluğunu hatırlatmıştır. Çünkü görünür ve üzerinde yaşadığımız âlemin yegâne sorumlu varlığı insandır. Bundan dolayı onun atası, meleklerin secde edeceği kadar değerli bir varlık olarak yaratılmıştır. İşte Kur'an bu kıymetli varlığı birlikte yaşamayı, tanışmayı ve karşılıklı ilişkileri geliştirmeyi, onun yaratılış hikmeti arasında göstermiştir. Bu insan nesline örnekler verilerek karşılıklı ilişkilerin, uluslararası istikrarın barış, huzur ve sosyal olayların sorumluluğu verilmiştir.

Kur'an-ı Kerim ilk kez Mekke'de Hz. Muhammed (sav)'e nazil olmuştur. Vahiy süreci, Mekke ve Medine'de 23 yıl boyunca devam etmiştir. Resulullah ilk vahiyden itibaren Mekke ve çevresindeki insanlarla ilişkiler kurarak, onları boş ve cahiliye dönemi adetlerinden kurtarmak için, Allah'ın varlığına, birliğine, nübüvete, vahye, meleklerle, ahiret hayatına, evrenin yaratılışına iman etmeyi telkin etmiştir. Özellikle evrenin yaratılışı, ahiret hayatı, gayb âlemi, gece, gündüz, ay ve yıl gibi zamanın oluşumu üzerinde düşünüp ibret almaları önerilmiştir. Bu itibarla Hz. Peygamber (sav) en yakın akrabalarından başlamak üzere Mekke ve Taif'te ikamet eden dönemin insanlarıyla görüşmelerini sürdürmüştü ve onlara nübüvvetini açıklayarak iman etmeye davet etmiştir. Karşılaştığı zorlukları, problemleri, günün şartlarına göre aşmaya çalışmıştır.

Hz Muhammed (sav) bir taraftan da hac mevsimi veya ticari amaçlarla dışardan Mekke'ye gelenlerle ilgileniyor onları şehrin dışında karşılıyor, misafir ediyor ve gelecekle ilgili istişareler yapıyordu. Bu bağlamda Mekke'de sıkıntılara maruz kalan bazı Müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerine fırsat vermiştir. Bir müddet sonra Medine'den gelen heyetlerle Akabe görüşmelerini yapmış ve buraya hicret etmeye karar vermiştir. Resulullah Medine döneminde burada ya-

şayan bütün halkı muhatap almış onlarla stratejik olarak birlikte yaşamayı, kardeşlik bağlarını geliştirmeyi, sorumlukları belirtmek üzere karşılıklı anlaşmalar yapmayı tercih etmiştir. Onları dünya ve ahiret mutlulukları için İslam'a davet etmiştir. İlerleyen zaman diliminde özellikle hicretin 6. Yılından itibaren yetiştirilen elçiler aracılığı ile dönemin devlet başkanlarına, kabile reislerine ve valilere İslam'a davet mektupları gönderilmiştir. Şüphesiz ki 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde Mekke'den Medine'ye, buradan da uluslararası bir coğrafyaya ulaşmanın temelinde insanlarla sağlıklı bir "iletişim ve ilişki" kurmanın önemi karşımıza çıkmaktadır.

Yukardan itibaren açıklandığı gibi Kur'an-ı Kerim insanların ilişkilerini geliştirmek üzere aileyi merkez seçmiştir. Daha sonra yakından uzağa doğru çevreye açılarak insanlarla kademeli görüşmeyi ve ilişkilerini geliştirmeyi önermiştir. Bunlar sırasıyla anne-baba, çocuklar, akrabalar, komşular, arkadaşlar ve diğer vatandaşlardır. Şüphesiz ki bu toplum katmanlarıyla sürdürülen ilişkilerin sağlam, objektif ve kalıcı olması için, güzel ahlak, ahde vefa, eşitlik, yardımlaşma, hukuk, hoşgörü ve adalet gibi temel ilkelere bağlı kalınmalıdır. Esasen tarih boyunca Yüce Allah'ın insanlara rehberlik yapmak üzere gönderdiği bütün peygamberler de aynı üslup ve metodu uygulamışlardır.

KAYNAKLAR

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cem'l Mf fehres*, Darü'l Hadis, Kahire, 1987.
- Aka, İsmail vd. *doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, ağ Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, KUBA, İstanbul, 1997.
- Buhari, Muhammed bin İsmail, *Sahih-i Buhari*, (eviren: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Yayinevi, İstanbul, 1987.
- Bursevî, İsmail Hakki, *Rûhu'l Beyan Tefsiri*, (Tercüme; Hey'et), Damla Yayinevi, İstanbul 1995.
- Demirci, Senai, *Yol Kültürü*,  Aylık Kültür ve Teknoloji Dergisi, Ocak 2001.
- Durmuş, Zülfikar, *Kur'an-ı Kerimde Ulus ve Uluslararası İlişkiler*, Gökkubbe, İstanbul, 2006.
- İbn-i Kayyim, el-Cevziyye, *Zâdü'l Mead*, Mektebetü'l Menari'l İslamiyye, Kuveyt, 1987.
- İbnu'l Esîr el- Cezerî, *Câmiu'l Usûl*, (eviren: K. Sandıkçı, M. Koçak) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim ve İletişim*, Nur-San, İstanbul, 2000.
- Karaköse, şaban, *Aile içi İletişim*, Rağbet İstanbul, 2011.
- Köksal, Mehmed Asım, *İslâm Tarihi*, şamil Yayinevi, İstanbul, 1990.
- Mevdud, *Tefhimu'l Kur'an*, (eviren: Muhammed Han Kayan vd.) İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim ibni Haccac el- Kuşeyri en- Nisabri, *Sahih-i Müslim*, Darü İhya't-Türas el Arabî, Beyrut,1955.
- Muhammed Hamidullah, *Le Prophete de L'İslam*, Beyrut,1975.
- Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Mslmannın Kur'an'la İletişimi*, Ankamat, Ankara, 2012.
- Özel, Ahmet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Muhammed Maddesi/ Siyasi ve Askeri Kişiliği", İstanbul 2005.
- Özek, Ali vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Divantaş, İstanbul, 1993.
- Râzi, Fahreddin, *Tefsiru'l Kebir Mefatihü'l Gayb*, Darü'l Ktb'l İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Sarıçam, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- şibl, Mevlana, *Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet*, (Tercüme, . Rıza Doğrul) Eser Neşriyat, İstanbul, 1978.
- Tirmizi, *Snen*, (Tercüme, Osman Zeki Mollaahmetoğlu), Yunus Emre Yayinevi, İstanbul.
- Vehbi, Konyalı Mehmed, *Hlasat'l Beyan Fi Tefsir'il Kur'an*,  Dal Neşriyat, İstanbul, 1966.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- Zeki, Mesud Aslan, *Devletler hukukunda Yeni Gelişmeler*, Ankara, 1948.